

Adam Wiśniewski

Wpływ procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji na państwo i prawo

The Impact of Internationalization, Integration and Globalization Processes on the State and Law

In his impressive work, Cezary Mik examined the impact of such important processes as internationalization, integration, and globalization on the state and law. This book consists of two volumes and is the first such extensive and comprehensive study of these issues. The first volume is devoted to the impact of internationalization and integration processes, and the second one to globalization. Undoubtedly, the monograph by Cezary Mik deserves high praise for its contribution to an in-depth and comprehensive explanation and determination of the conceptual meaning of such important processes as internationalization, integration, and globalization. It is also a bold attempt to comprehensively analyze the impact of these processes on the functioning of the modern state, national law, the international community, and international law, as well as the relationship between national and international law. Moreover, the contribution of the reviewed work to developing legal sciences needs to be emphasized. The effect of the undertaken analysis is to give legal significance to the studied processes and to demonstrate the relevance and genuine character of their multidimensional impact on the state, law, and the international community. The great value of Mik's work is undoubtedly the fact that it encourages the perception of the state and law in the broad context of ongoing changes and tendencies while at the same time inspiring to ask numerous questions about their future changes and shape.

Adam Wiśniewski

*doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Uniwersytetu Gdańskiego
ORCID – 0000-0002-4921-0215
e-mail: adam.wisniewski@prawo.ug.edu.pl*

Słowa kluczowe:
internacjonalizacja, integracja, globalizacja, państwo, prawo krajowe, prawo międzynarodowe, relacje między prawem krajowym i prawem międzynarodowym, wspólnota międzynarodowa

Key words:
internationalization, integration, globalization, state, national law, international law, relations between national law and international law, the international community

<https://doi.org/10.36128/priw.vi44.654>

Recenzja monografii Profesora Cezarego Mika, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, t. I, *Wpływ internacjonalizacji i integracji na klasyczny paradygmat państwa prawa* oraz t. II, *Wpływ globalizacji na klasyczny paradygmat państwa i prawa. W cieniu pandemii Sars-Covid 19* (Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa-Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, 2022), ss. 614 (t. I), ss. 723 (t. II).

Zachodzące we współczesnym świecie przemiany i rozwój społeczno-gospodarczy analizowane są często przez pryzmat zachodzących procesów (zwanymi także – stosując terminologię John Naisbitta – megatrendami) takich jak transformacja, integracja, globalizacja, internacjonalizacja czy postmodernizacja. Wpływ tych procesów jest już od wielu lat przedmiotem analiz naukowych przede wszystkim jednak w wymiarze gospodarczym.

Niezwykle trudnego zadania zbadania wpływu tak istotnych procesów, jak internacjonalizacja, integracja oraz globalizacja na państwo i prawo podjął się w imponującym dwutomowym dziele profesor Cezary Mik. Jest to pierwsze tak obszerne i kompleksowe opracowanie tych zagadnień w zarówno w krajowej, jak i zagranicznej literaturze przedmiotu. Wyjątkowość tego opracowania wymaga podkreślenia także z punktu widzenia literatury zagranicznej. Wprawdzie opublikowano już wiele opracowań dotyczących procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji, a także wpływu tych procesów na państwo i prawo w skali światowej, trudno jednak znaleźć równie wszechstronne, głębokie oraz wnikliwe opracowanie na ten temat jak dzieło profesora Cezarego Mika.

Istotne znaczenie ma kwestia określenia czym są procesy internacjonalizacji, integracji i globalizacji, pojęcia te są bowiem pojmowane często w sposób wieloznaczny. Dążąc do ustalenia, że procesy te mają charakter rzeczywisty, autor czyni zasadniczym celem swojej pracy z jednej strony określenie istoty, charakteru, metodyki i zakresu badanych procesów, a z drugiej, ich wpływ, a dokładniej charakter, zakres i następstwa oddziaływania na państwo i prawo.

Zasadnicza teza pracy zakłada, że paradygmaty państwa, wspólnoty międzynarodowej i prawa krajowego i międzynarodowego oraz relacje między prawem krajowym a prawem międzynarodowym podlegają stopniowej, przyspieszającej i wielokierunkowej erozji wskutek działania nakładających się i splecających się z sobą procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji. Ta teza, co trzeba przyznać, jest bardzo konsekwentnie weryfikowana i potwierdzana w toku prowadzonych wywodów.

Analizy przeprowadzane w recenzowanej pracy są prowadzone przez autora według schematu obejmującego w uproszczeniu państwo, prawo krajowe, wspólnotę międzynarodową, prawo międzynarodowe oraz stosunek prawa międzynarodowego do prawa krajowego. Rozważania ujęte zostały w dwóch tomach liczących w sumie 1337 stron (tom pierwszy – 614 stron oraz tom drugi – 723 stron), przy czym tom pierwszy poświęcony został oddziaływaniu procesów internacjonalizacji i integracji, natomiast tom drugi procesowi globalizacji.

Tom pierwszy podzielony został na trzy części. W części pierwszej, na którą składa się pięć rozdziałów, autor przeprowadza rekonstrukcję paradygmatów państwa, prawa krajowego, wspólnoty międzynarodowej, prawa międzynarodowego oraz stosunku prawa krajowego do prawa międzynarodowego.

Następnie w części drugiej, obejmującej sześć rozdziałów, po wyjaśnieniu pojęcia i zakresu internacjonalizacji, autor dokonuje szczegółowej analizy jej wpływu na państwo, prawo krajowe, wspólnotę międzynarodową, prawo międzynarodowe oraz stosunek prawa krajowego do prawa międzynarodowego. Podobnie w części trzeciej w sześciu rozdziałach, autor wyjaśnia pojęcie integracji oraz jego zakres, dokonując przy tym przeglądu regionalnych organizacji integracyjnych w Europie, Amerykach, Afryce oraz Azji, a także porównania integracji oraz internacjonalizacji. Dopiero w oparciu o te ustalenia przeanalizowany zostaje wpływ procesów integracyjnych na państwo, prawo krajowe, wspólnotę międzynarodową, prawo międzynarodowe oraz stosunki między prawem krajowym a prawem międzynarodowym.

Z kolei tom drugi, obszerniejszy od tomu pierwszego, obejmuje część czwartą całego dzieła, składającą się z sześciu rozdziałów. Sekwencja prowadzonej analizy jest podobna, jak w tomie pierwszym. Po bardzo szczegółowym i kompetentnym przedstawieniu istoty, charakteru, metodyki i zakresu procesu globalizacji (aż na 211 stronach), przeanalizowany został wpływ globalizacji na państwo, prawo krajowe, wspólnotę międzynarodową, prawo międzynarodowe oraz stosunki między prawem krajowym a międzynarodowym.

Wyrazem dyscypliny i konsekwencji prowadzonej analizy są konkluzje czy też podsumowania zamieszczone pod koniec każdej części oraz pod koniec każdego z dwóch tomów zawierające cenne merytorycznie uwagi i spostrzeżenia autora dotyczące przede wszystkim konsekwencji analizowanych procesów. Prowadzenie analiz w takich jasno określonej strukturze z pewnością sprzyja klarowności prowadzonych wywodów, a jednocześnie uporządkowaniu badanej problematyki i wpływa niewątpliwie na wysoką wartość eksplikacyjną dzieła.

Aczkolwiek sam zastrzega, że badając wpływ analizowanych procesów na państwo i prawo przyjmuje jako wiodącą perspektywą prawa międzynarodowego, to jednak jego rozważania wychodzą nie tylko poza prawo międzynarodowe, ale w istocie także poza obszar nauk prawnych wkraczając w dyscypliny takie jak nauki polityczne czy stosunki międzynarodowe, w których to dziedzinach, co trzeba przyznać, autor wykazuje się niekwestionowaną kompetencją.

Zarówno internacjonalizacja, jak i integracja są, jak zauważa autor, procesami złożonymi, wieloaspektowymi oraz wzajemnie się przenikającymi, sterowanymi przez państwa i odbywającymi się w ramach instytucji międzynarodowych. W obu przypadkach celem jest wywarcie wpływu na poziom krajowy, jednakże w przypadku integracji, w szczególności w modelu europejskim, wpływ ten jest bardziej wszechstronny, lepiej zaplanowany i skoordynowany, a wpływ państw jest bardziej ograniczony z uwagi na przejście sterowania przez organizację integracyjną. W wyniku analizy wpływu, jaki wywiera proces internacjonalizacji, autor dochodzi do wniosku, że wprawdzie nie powoduje ona radykalnego przekształcenia paradygmatu państwa

i prawa, jednak sprzyja jego erozji przez procesy integracji i globalizacji. Niemniej jednak nie należy zapominać, że internacjonalizacja sprzyja umocnieniu praw jednostek dzięki ochronie międzynarodowej tych praw. Standardy dotyczące praw człowieka, ale także demokracji i rządów prawa, stopniowo przenikają do prawa krajowego. Internacjonalizacja wpływa też na instytucjonalizację wspólnoty międzynarodowej za sprawą licznych organizacji międzynarodowych.

Integracja różni się w sposób istotny od internacjonalizacji tym, że ma ona na celu łączenie systemów społeczno-gospodarczych uczestniczących w niej państw. Autor słusznie dostrzega niejednolite oddziaływanie procesu integracji. Spostrzeżenia Autora, że proces ten wpływa na poszczególne elementy państwa, przede wszystkim jednak na władzę państwową prowadząc do jej rozwarstwienia i częściowej dezagregacji, ograniczając swobodę wykonywania poszczególnych funkcji państwowych, odnoszą się przede wszystkim do modelu europejskiego tejże integracji. Pozostałe cechy wpływu procesu integracji, w tym zwłaszcza wpływ na prawo krajowe poprzez zbliżanie poszczególnych regulacji oraz tworzenie na nimi nadbudowy, generowanie partykularyzmu instytucjonalnego w ramach wspólnoty międzynarodowego powiązane z wytwarzaniem specyficznego, ponadnarodowego porządku prawnego dotyczą również przede wszystkim Unii Europejskiej. Procesy integracyjne widoczne w przypadku modelu europejskiego wpływają mocniej na państwo i prawo niż internacjonalizacja.

Autor krytycznie ocenia przy tym dające się zauważyć tendencje w Unii Europejskiej związane z nadawaniem cech państwowych tej organizacji, radykalnie pojmowaną autonomią prawa integracyjnego i zbyt ekspansywną legislacją powiązanej z linią orzeczniczą sądu integracyjnego, uznając je za wadliwe oraz szkodliwe dla procesu integracji. Niezależenie od tej krytycznej oceny aspektów związanych z funkcjonowaniem tej najbardziej rozwiniętej organizacji integracyjnej, trzeba zwrócić uwagę, na jej znaczenie w przeciwdziałaniu zagrożeniom wartości europejskich, takich chociażby jak praworządność, które pojawiają się w niektórych państwach członkowskich.

Na uwagę zasługują także inne sprzeczności i napięcia związane z analizowanymi procesami. Jak zauważa autor, globalizacja to proces realny, do powstania którego przyczyniły się państwa. Jednocześnie proces ten, wymykając się kontroli, prowadzi do erozji samego państwa osłabiając poszczególne jego elementy, podważając znaczenie terytorium państwa, prowadząc do dezagregacji i demonopolizacji władzy państwowej, co wiąże się z powstawaniem innych, konkurencyjnych ośrodków władzy. Skutek w postaci osłabiania władzy państwowej oraz transparentności jej działania stwarza, na co trafnie zwraca uwagę autor, także zagrożenie dla demokracji i rządów prawa. Nie można jednak tu nie wspomnieć, że zagrożenia dla demokracji oraz praworządności mogą wynikać także z tendencji politycznych narastających

wewnątrz państw, których efektem jest, widoczne co najmniej od drugiej dekady XXI wieku, wspomniane już zdobycie władzy przez opcje populistyczne.

Autor konsekwentnie analizuje w swoim dziele oddziaływanie standardów praw człowieka, demokracji i rządów prawa, zwracając uwagę, że internacjonalizacja sprzyja powiązaniu krajowych porządków prawnych poprzez te wspólne idee. Trzeba jednak zauważyć, że chociaż np. w działalności ONZ postulat pełnej demokracji jest stale obecny, to brak w powszechnym prawie międzynarodowym normy, z której wynikałby wprost wymóg zapewnienia, aby państwo było „demokratyczne”. W istocie państwa są znacznie zróżnicowane pod względem stanu demokracji lub jej braku. Co więcej, zwraca się uwagę na występującą współcześnie tendencję w kierunku odwrotu od demokracji na świecie, potwierdzoną w różnych publikowanych na ten temat raportach czy opracowaniach. Przykładowo według raportu *Democracy Index Report*, przygotowanego przez the Economist Intelligence Unit w 2022 r., stan demokracji jest w najgorszym położeniu od czasu powstania tego indexu w 2006 r. Na świecie jest bowiem jedynie 21 pełnych demokracji, 53 państw demokratycznych, w których pojawiają się pewne problemy z funkcjonowaniem demokracji, 34 reżimy hybrydowe, w których zdarzają się m.in. fałszerstwa wyborcze, naciski na media czy też panuje szeroka korupcja oraz aż 59 reżimy autorytarne¹. Z kolei w raporcie amerykańskiej organizacji Freedom House z 2022 r. zatytułowanym *The Global Expansion of Authoritarian Rule* mowa jest o szesnastoletnim procesie pogarszania się sytuacji w zakresie demokracji na świecie, rozprzestrzenianiu się praktyk totalitarnych oraz o 56 reżimach autorytarnych².

Przejawem wspomnianej tendencji w Europie oraz w USA stał się dający się zauważyć wzrost wpływów wspomnianych już ruchów populistycznych. O ile w USA orientacja populistyczna wiązała się przede wszystkim z prezydenturą Donalda Trumpa, to w przypadku Europy jednym z przejawów populizmu stało się referendum w sprawie Brexitu. Tendencje przeciwne nie tylko internacjonalizacji, ale przede wszystkim integracji oraz związana z tym niechęć do demokracji liberalnej i dążenie do wzmacniania władzy państwowej kosztem demokracji w ujawniły się jednak przede wszystkim w tych krajach Europy kontynentalnej, w których do władzy doszły partie populistyczne.

Nasuwa się w tym kontekście pytanie o znaczenie rosnących wpływów populizmu oraz związanych z tym tendencji antydemokratycznych w kontekście procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji. Autor

1 Cyt za <https://www.visualcapitalist.com/mapped-the-state-of-global-democracy-2022/>. [dostęp: 11.02.2023].

2 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf.

niejednokrotnie zauważa, że analizowanym procesom towarzyszą tendencje i koncepcje przeciwne wymieniając tytułem przykładu autarkizm/nacjonalizm, dezintegrację czy antyglobalizację. Interesujące byłoby tu jednak bardziej pogłębione spojrzenie na te tendencje i ich znaczenie we współczesnym świecie w starciu z analizowanymi w monografii procesami internacjonalizacji, integracji i globalizacji.

Interesujące są ustalenia autora dotyczące wpływu badanych procesów także na prawo (zarówno krajowe, jak i międzynarodowe) oraz wspólnotę międzynarodową.

Wprawdzie globalizacja nie powoduje bezpośrednich zmian w prawie krajowym, jednak rezultatem wpływu globalizacji na to prawo jest zmiana perspektywy, staje się ono bowiem postrzegane jako produkt podlegający wycenieniu. W dynamicznym procesie zmian prawa krajowego generowane są, jak wynika z rozważań autora, napięcia wynikające z jednej strony z działań protekcyjnych podejmowanych przez państwa, a z drugiej wpływem różnego rodzaju zależności faktycznych oraz otwieraniem, nie zawsze dobrowolnym, na normy zewnętrzne. W rezultacie przepisy prawa krajowego podlegają nieustannym zmianom, w wyniku których dochodzi do ich mocniejszego powiązania z innymi systemami normatywnymi oraz z prawem międzynarodowym. W efekcie, jak zauważa autor, dochodzi to zacierania granic między prawem publicznym a prywatnym oraz prawem międzynarodowym a krajowym.

Autor słusznie zadaje pytanie, czy wobec procesu globalizacji prawo międzynarodowe zachowuje swoją dotychczasową tożsamość czy też rozpląta się w zglobalizowanej rzeczywistości? Za sprawą internacjonalizacji dochodzi wprawdzie do ekspansji prawa międzynarodowego, a także jego rozwarstwienia. Skutkiem procesów integracyjnych z kolei jest zwiększenie implementacji prawa międzynarodowego w porządkach krajowych. Globalizacja jednak, jak zauważa profesor Cezary Mik, jest odpowiedzialna za kryzys normatywności prawa międzynarodowego, podważanie jego efektywności i przydatności. Za sprawą procesu globalizacji rola prawa międzynarodowego ulega ograniczeniu na rzecz regulacji nieformalnych, to z kolei wiąże się z rozproszeniem źródeł tego prawa.

W efekcie procesów integracyjnych następuje, jak zauważa autor, intensyfikacja partykularyzmu instytucjonalnego wspólnoty międzynarodowej, czego wyrazem jest powstawanie regionalnych organizacji integracyjnych przejmujących aktywność międzynarodową swoich członków. Znamienne jest też powstawanie sieci instytucji międzynarodowych w związku z wzrostem więzi poziomych tychże organizacji integracyjnych z innymi podmiotami, państwami i organizacjami oraz wpływ działania prawa integracyjnego na zmiany w prawie międzynarodowym. Analizując wpływ procesu globalizacji na wspólnotę międzynarodową Cezary Mik zwraca uwagę, że, podobnie jak w średniowieczu, oprócz państw na różnych poziomach aktywni stają

się aktorzy niepaństwowi. W rezultacie w ujęciu zarówno socjologicznym, jak i politologicznym wspólnota ta staje się neośredniowieczna³. Autor dostrzega początki procesu przeobrażeń wspólnoty międzynarodowej, w której tworzą się zdecentralizowane, po części spontaniczne sieci, w których elementami są nie tylko państwa i organizacje międzynarodowe, ale także korporacje, międzynarodowe organizacje pozarządowe czy jednostki. Zaznacza się osłabienie w strukturze tej wspólnoty pozycji nie tylko państw, ale także np. międzynarodowych organizacji pozarządowych⁴.

Podsumowując swoje rozważania Autor zwraca uwagę na proces dezagregacji zarówno prawa krajowego, jak i międzynarodowego, wzajemnie ich przenikanie oraz tworzenie się pluralizmu prawnego o hybrydowej naturze, w którym prawo międzynarodowe nie odgrywa roli wiodącej ulegając erozji w wyniku powiązań globalnych. Spostrzeżenia te z jednej strony nie napawają optymizmem, wiążąc się z obawami o bezpieczeństwo prawne, zagrożenia dla demokracji oraz zapewnienia ochrony praw jednostki. Z drugiej strony, rozważania, ustalenia i uwagi autora z pewnością inspirują czytelnika do stawiania licznych pytań o przyszły kształt państwa, prawa krajowego i międzynarodowego oraz wspólnoty międzynarodowej w kontekście badanych procesów. Stanowi to niewątpliwie wielką zaletę recenzowanej monografii.

Niezwykle pozytywnie ocenić należy dbałość Autora o zapewnienie aktualności jego pracy w obliczu tak ważnych wydarzeń jak pandemia COVID-19 oraz agresja Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 r. Pandemia SARS-COVID-19, istotnie wpływając na badane procesy oraz powodując ich spowolnienie, pokazała, że państwa nadal posiadają ważny potencjał jako instytucja zapewniająca stabilizację i bezpieczeństwo w obliczu tego różnego rodzaju zagrożeń. Natomiast napaść zbrojna Rosji na Ukrainę, według profesora Cezarego Mika, w większym stopniu wpłynie na proces globalizacji, powodując zakłócenia gospodarcze w skali globalnej, natomiast w mniejszym na internacjonalizację, czyniąc ją trudniejszą, oraz integrację, ukierunkowując ją w większym stopniu na funkcje obronne oraz zapewnienia bezpieczeństwa. Te uwagi autora okazują się z perspektywy około roku czasu jak najbardziej trafne. Wojna Rosji z Ukrainą obnażyła m.in. niebezpieczeństwa wynikające z uzależnień o charakterze politycznym wynikające z procesu globalizacji. Dlatego po okresie, który niekiedy określany jest w literaturze przedmiotu mianem „de-globalizacji” czy też upadkiem globalizacji

3 Cezary Mik, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, t. II, *Wpływ globalizacji na klasyczny paradygmat państw i prawa. W cieniu pandemii SARS-COVID 19* (Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, 2022), 691.

4 Ibidem, 692.

neoliberalnej, coraz częściej mówi się o zwrocie w kierunku nowej postaci globalizacji, którą cechować ma stosowanie na większą skalę narzędzi protekcyjnych oraz związanych z tym zwiększony interwencjonizm państwa.

Profesor Mik zaznacza we wstępie, że jego monografia nie ma charakteru erudycyjnego, ale koncepcyjny. Z pewnością jednak czytelnik będzie pod wrażeniem ogromnej wiedzy autora i jego wszechstronnego podejścia do analizowanych zagadnień. Na podkreślenie zasługuje wkład recenzowanego dzieła w rozwój nauk prawnych. Autor podjął w nim ogromny wysiłek ustalenia istoty, charakteru, metodyki i zakresu analizowanych procesów. Wysiłek ten zasługuje tym bardziej na uznanie, że badane procesy mają z pewnością charakter złożony, niedookreślony i pozostają we wzajemnych współzależnościach. Efektem podjętych analiz jest nadanie znaczenia prawnego badanym procesom oraz wykazanie relewantności i rzeczywistego charakteru w ich wielowymiarowym oddziaływaniu na państwo, prawo oraz wspólnotę międzynarodową.

Bez wątpienia zatem recenzowana dwutomowa monografia profesora Cezarego Mika zasługuje na wysoką ocenę za jej wkład w dogłębne i wszechstronne wyjaśnienie i ustalenie znaczenia pojęciowego tak istotnych procesów, jak internacjonalizacja, integracja i globalizacja oraz odważną próbę wszechstronnego przeanalizowania wpływu tych procesów na funkcjonowanie współczesnego państwa, prawa krajowego, wspólnoty międzynarodowego oraz prawa międzynarodowego, a także relacji między prawem krajowym a międzynarodowym.

Prace badawcze z dziedziny nauk prawnych cechują stosunkowo częsty wybór szczegółowych czy też wycinkowo ujmowanych tematów badawczych. Tymczasem zrozumienie współczesnego państwa i prawa jest niemożliwe bez przyjęcia, tak jak to czyni profesor Mik, szerokiej perspektywy procesów zachodzących na świecie i ich wpływu na zarówno państwo, jak i prawo. Jak zauważa sam autor „trzeba zatem starać się obserwować tendencje, a nie tylko stan aktualny. (...) Ważne jest jednak dostrzeżenie kierunku, intensywności i zakresu zmian”⁵. Ogromną wartością dzieła profesora Mika jest z pewnością to, że zachęca ono do postrzegania państwa i prawa w szerokim kontekście zachodzących przemian i tendencji inspirując jednocześnie do zadawania licznych pytań o ich przyszłe przemiany oraz kształt.

5 Cezary Mik, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, t. I, *Wpływ internacjonalizacji i integracji na klasyczny paradygmat państwa i prawa* (Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, 2022), 577.

Bibliografia

Cezary Mik, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, t. I, *Wpływ internacjonalizacji i integracji na klasyczny paradygmat państwa i prawa*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, 2022.

Cezary Mik, *Państwo i prawo wobec procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji*, t. II, *Wpływ globalizacji na klasyczny paradygmat państwa i prawa. W cieniu pandemii SARS-COVID 19*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, 2022.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>

